

Kovács András

A bágyoni régi templomban találtatott ritkaságokról

Az aranyosszéki Bágyon középkori eredetű és szűkké vált unitárius templomát 1809-ben lebontották és nagyobb, rangosabb épülettel helyettesítették a helybeliek. A vállalkozás történetének ízes előadását id. Kozma Mihály helybeli lelkésznek, az építkezés kitervelőjének köszönhetjük, aki 1809 decemberében püspökéhez, Lázár Istvánhoz (1742–1811) intézett hosszú levélben számolt be parókiája életének e meghatározó jelentőségű eseményéről.⁸²¹ Minthogy az önmagukban is érdekes, a korabeli közösségi építkezések körülményeit megvilágító részletek mellett ez a beszámoló egy sor olyan vonatkozásra is kitér, amelyeket a kortársak csak igen ritkán ítétek lejegyzésre méltónak, úgy véljük, nem lesz érdektelen némelyiküket alaposabban is szemügyre venni.

A lebontásra ítélt romladozó középkori templom a falu „alsó részében”, a mai istenháza helyén állott. Orbán Balázs 1595-ös felújításáról is tud. Régi harangjai szerinte 1603-ban veszték el.⁸²² 1895-ben Fodor András lelkész⁸²³, nagynevű elődjének, Kénosi Tözsér Jánosnak egy általunk ellenőrizhetetlen feljegyzésére hivatkozva írta le, hogy a régi templom két részből állott, az egyiket bolthajtás, a másikat mennyezet fedte s mind a két rész – nyilván a szentély és a hajó – kövel volt kipadolva. A templomon még 1668-ban építkeztek, ma is meglévő tornyát 1672–1673-ban építették.⁸²⁴ Ugyanebben az időben keletkeztek a torony népies ízű, reneszánsz balusztort idéző pillérekkel osztott ikerablakai. 1774-ben, a felmagasított toronnyal⁸²⁵ együtt új zsindefedelelet kapott a templom is. Ezeket a toronyépítésre, illetve javítására vonatkozó, valószínűleg vizitációs jegyzőkönyvekből származó adatokat megerősíti, hogy a bágyoni templom régi harangját 1643-ban, a toronyépítés előtt, az újabbat pedig az átalakítást követően, 1786-ban öntették.⁸²⁶ Így bizonyára az 1658–61-es török–tatar betörés rendjén pusztulhatott el az a torony vagy harangláb, amelyet 1672-ben a lényegében ma is álló toronnyal helyettesítettek, ezt pedig utóbb, az újabb harang beszerzésére készülődve alakították át. Minthogy nem sokkal később, az 1788-ban tartott püspöki vizsgálat jegyzőkönyvében már a templom javításáról, illetve újjáépítéséről intézkedtek,⁸²⁷ valószínűnek látszik, hogy a középkori templom romlását elősegíthette a hozzáépített torony alapfalainak a helyezkedése is. Így Kozma Mihály lelkész az 1807 körüli állapotokra utalva, okkal állapíthatta meg, hogy az amúgy már szűkké is vált épület elromosodott.

---

⁸²¹ A függelékben közölt levél eddig kiadatlan szövegére Hints Miklós hívta fel a figyelmemet.

⁸²² Orbán V. 163/2. jegyzet.

⁸²³ Fodor András: *Jegyzetek a bágyoni unitárius ekklesia múltjából és jelenéből.* = Keresztény Magvető 30/1895. 45. Forrásmegjelölés nélkül közölt történeti adatai az esperesi és az egyházi levéltárban őrzött iratokra támaszkodnak, vö. *i.m.* 110.

⁸²⁴ Orbán V. 163. szerint 1677-ben. A templom újjáépítését ugyancsak tévesen 1746-ra keltezi.

⁸²⁵ A harmadik toronyemelet északi, nyugati és déli oldalán felirattörödékek utalnak a Solymosi Boldizsár püspöksége alatt Váradi István kőműves által véghezvitt javításra.

⁸²⁶ Fodor: *i.m.* 47.

⁸²⁷ Uo. 45.

Fig. A

919 001A · 0 · IN · HON
 ORE · SAINET · TTRINITA
 GISCT · SCVLP · SIT · TREGO
 RIV · SAEDO · ORAT · P · M · E · A · D ·
 0 · 0 · 0 · 0 · X · X · X · VIII ·

Bontásakor előkerült egy két araszosnak⁸²⁸ mondott, mintegy 40 cm-es oldalú, négyszögletű, feliratos kőlap, amelyet a lelkész nem tudván sem elolvasni, sem elolvastatni, lerajzolt s levéléhez csatolt. Feltehetőleg az öt sornyi szöveget tartalmazó kőtábla hosszabbik, a sorokkal párhuzamos oldala lehetett két araszos, a másik valamivel rövidebb volt. Szövegét majuszkulás jegyekkel kevert unciális betűkkel vésték volt kőbe s nem lehetetlen, hogy a sorokat nemcsak a rajzon, hanem az eredetiben is segédvonalak szegélyezték. A szavakat helyenként elhagyással, máshol föléírással és elhagyással rövidítették s a szóelválasztást pontokkal oldották meg. Tekintettel arra, hogy a rajz készítője nemcsak a felirat szövegét nem tudta elolvasni, de a nyelvről is meglehetősen sajátos elképzelése lehetett, ha, mint írja: „sok oláh papokkal akartam elolvastatni, de három szó felett a többi meg nem tudták érteni” – úgy vélte tehát, hogy cirill betűs román vagy ószláv szöveggel van dolga. Így az egymást követő betűk átrajzolásában is követhetett el hibákat, amelyek „reprodukciójának” olvasóját meglehetősen elbizonytalanítják. Ehhez járulnak a szóelválasztó pontok következtelen használatából, illetve bizonytalan átírásából származó értelmezési nehézségek is. A felirat ugyanis latin nyelven íródott és kétségtelen, hogy a Szentháromság tiszteletére szentelt templom 1338-ból származó építési emléktáblája.

Az alábbiakban a lelkész által átrajzolt felirat betűhív és rekonstruálható formáját próbáljuk meg összehasonlítani:

TSTA ECIA. E. IN. HON	ISTA ECLA. E. IN. HON
ORE. SAINET. TTRINITA	ORE. SANCTE TRINITA
GISCT. SCVLP. SIT. TREGO	TIS. EGSCVLPSIT. GREGO
RIV. SAEDO. ORAT[?]. PM. E. A ^o . D ^l .	RIV. SAEDO. ORATE. P. ME. A ^o . D ^l .
M ^o . C ^o C ^o C ^o X ^o X ^o X ^o . VIII ^o	M ^o . CCC ^o . XXX ^o . VIII ^o

Olvasata így a következő lehet:

ISTA EC(c)L(esi)A E(dificata) IN HON
 ORE SANCTE TRINITA
 TIS EGSCVLPSIT[!] GREGOR
 RIV(s) SA(c)E(r)DO(s) ORATE P(ro) ME A(nn)O D(omin)I
 M^o. CCC^o. XXX°. VIII°

⁸²⁸ 1 arasz = 19,54 cm.

Amint láthatjuk, a rövidítéseket valószínűleg nem jelölték következetesen már a felirat vésésekor sem, és feltehetőleg a T és G, illetve az E és C betűk felcserélése sem tulajdonítható teljes egészében a lelkész figyelmetlenségének. Az *ae* kettőshangzó *e*-vel való átírása megegyezik a korabeli gyakorlattal. Olvasási nehézségeket tulajdonképpen az *ista*, *sanctae* és az *exsculpsit* szavak okoznak. A mutató névmás formáját hajlamosak lennénk az átíró hibájának tulajdonítani, s nem mernénk az első két jelet csak I-nek olvasni, furcsa és viszonylag korai a T-nek a minuszkulákat előlegező formája is, de ezzel még az *orate* szóban is találkozunk. Az általunk *sancte*-nak olvasott szó első két betűjét feltehetőleg egybevésték, a rajzoló pedig egy I-vel még meg is toldhatta; a szóvég zavarosságát bizonyára a vésett felület valamilyen sérülése okozhatta. Az *exsculpsit* szó első tagjának olvasatával szemben leginkább még az *et sculpsit* formát lehetne valószínűsíteni, a kötőszó azonban értelmetlenül kapcsolná össze a két egymást követő kijelentést, míg az általunk javasolt forma legalább hangtanilag érthető és a középkorban gyakran előforduló torzítása a tartalom megkívánta ígérek. Az *orate pro me* olvasatra nem ismerünk analógiát a korszak hazai feliratos anyagában, s elképzelhető lenne egy *orate pro m(e) e(dificata)* olvasat is. Minthogy az *edificata* másodszori feltűnése semmiképpen nem szolgálná a fogalmazás eleganciáját, a rövidítés jelzése pedig hiányzik, a lapidárisabb változatot részesítettük előnyben, eltekintve a másutt is meglehetősen rapszodikusán használt vagy átrajzolt szóelválasztó ponttól. Az igénytelen fogalmazás és redakció összhangban áll az évszám százasainak és tízeseinek írásában dísszé váló ablatívus-végződésekkel, ezeknek pedig az eredeti feliratból kell származniuk, mert az ezres és az egyesek jelölésénél – helyesen – csak egyet-egyet véstek be.

A többé-kevésbé meggyőzően olvasott bágyoni építési felirat párhuzamai között – Erdély legkorábbi építési feliratainak sorában – a két aranyosgerendi feliratot (1290, 1299)⁸²⁹, a szászrégeni evangélikus templom 1330-as⁸³⁰, az enyedi evangélikus kápolna 1334-ből⁸³¹ származó, valamint a gogánváraljai református templom téglára írt, évszám nélküli, de kétségtelenül a XIV. század első felében keletkezett feliratát⁸³² kell megemlítenünk. Közös bennük a rövidítések feltűnése, valamint a majuszkuláris és unciális betűformák keveredése, együttes alkalmazása, eleinte ugyanazon betűk esetében is.

A bágyoni plébániát és papját a felirat keletkezése előtti időben, 1332 és 1335 között négyszer említi a pápai tizedjegyzék, a falut *Bakun*, *Bagin* és *Bagun* névváltozatokkal, a plébánost következetesen *Georgiusként*.⁸³³ Az 1338-as építési feliratból így arra következtethetünk, hogy a nemrégén, a XIII. század közepe után települt aranyosszéki falunak már korábban is volt temploma, amelyet vagy átépítettek, vagy kibővítettek György pap utóda, Gergely idején.

A templom XIX. századi átépítésekor talált régiségek között a levél felsorol egy napórát is, amely a bontás előtt az épület „felső szegletén” volt. Az órákat jelölő római számokat lelkészünk felismerte, de köriratát nem tudta elolvasni. Tekintettel arra, hogy a legtöbb fennmaradt erdélyi napóra a XV–XVI. századból származik, akkor készülhetett a bágyoni is, így minuszkuláris felirata a templom késő gótikus szepítésének a bizonyítéka.

---

⁸²⁹ Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kv 1994. 96. (A továbbiakban: Entz 1994.)

⁸³⁰ *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. Marosi Ernő. *A magyarországi művészet története*. Bp 1987. 2/1. 306/817. jegyzet.

⁸³¹ P. Szathmáry Károly: *A nagyenyedi egyházkerítés*. = *Archaeologiai Közlemények* 1868. 51–52. Vö. Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kv 1997. 38. (A továbbiakban: Entz 1997.)

⁸³² Entz 1997. 42.

⁸³³ Entz 1994. 75. – Orbán V. 162.

A harmadik feliratos kő, amelynek funkciójára a leírásból nem következtethetünk, két nevet tartalmazott: Pákéi János A(nno) 1608. Dobolyi Mihály A(nno) 1609. A két háromszéki eredetre utaló név, amelyek közül az első a pákei Tamás család egyik Torockóra (1667), onnan pedig Kolozsvárra áttelepült ágának a családneve lett, ha nem egy donátor- vagy lelkész névsor része, akkor leginkább valamilyen „hic fuit” jellegű bekarcolás lehetett.

A levélíró által „Flora képének” titulált, kezében három szál „rózsát” tartó nőalakot ábrázoló dombormű ókori eredetű, talán Nemeszisz-ábrázolás is lehetett, noha ilyenszerű ábrázolások feltűnnek a XVI–XVII. századi sírköveken is.

A felsorolt emlékek közül biztosan római eredetű sírdombormű töredéke lehetett „Murelius Palatus képe”, amelyről a szövegezés alapján az is elmondható, hogy nem a bontáskor került napvilágra, hanem korábban is látható volt. Így alakulhatott ki e „buzgó, templomépítő pogány” alakjához fűződő helyi hagyomány, amelyről a levélben szó esik. Ilyen név római kövön nem szerepelhetett, de nem elképzelhetetlen, hogy valamilyen feliratos névsor rövidített M(arcus), illetve P(ublius) praenomenjeinek és a hozzájuk tartozó neveknek a hibás összeolvasásából keletkezett.

A Diana képével és „címerével”, értsd: attribútumaival – íjjal és nyíllal, szarvassal és vadászkutyával – díszített dombormű ugyancsak római faragvány lehetett. Minthogy ezt a kőművesek visszaépítették, a jövőben talán még elő is kerülhet.

A levélbe foglalt információk között figyelemre méltó még a mészkői romos kápolnára vonatkozó utalás. Ez az épület nyilván nem azonos Mészkő korabeli unitárius templomával, hanem a reformációt megelőző korból származó, elhagyott egyház romjairól lehet szó, nincs kizárva, hogy az 1291. évi oklevélben felsorolt, utóbb elpusztult és Mészkő határába olvadt *Igrici*-nek vagy *Pordoy*-nak a templomáról,⁸³⁴ amely – ezek szerint – a XIX. század elején még állott.

A beszámoló szerzője, Kozma Mihály bágyoni unitárius lelkész jelentős személyisége volt kora erdélyi unitárius egyházának. Pályáját az unitárius iskola tanítójaként kezdte Ótordán (1781–1784), utána jelentős gyülekezetekben, Tordán (1784–1791) és Várfalván (1791–1799) lelkészkedett, 1799. március 30-án végül Aranyosszék legnagyobb parókiájának, a bágyoninak a lelképásztorává választották.⁸³⁵ Lelkészkedése idején, 1802-ben új paplakot, 1807 és 1810 között új templomot emeltek Bágyonban, hihetőleg elsősorban az ő tettekének és kitartásának köszönhetően. 1815-ben hunyt el Bágyonban, s az ottani köztemetőbe temették. A kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratai között az ótordai unitárius iskola könyvtárának általa összeállított jegyzékét, prédikációinak és gyászbeszédeinek nagy terjedelmű gyűjteményét, valamint két általa is használt, unitárius beállítottságú, teológiai kérdéseket boncolgató kéziratot őriznek.⁸³⁶

Beszámolójának mai olvasóját így meglepik a levelébe foglalt nézetei Bágyonnak és környékének történetével kapcsolatban. Templomát 1200 évesnek tudja, azaz, ha állítását elfogadjuk, századokkal a római kivonulás után, valamikor a VII. század elején épülhetett az

---

⁸³⁴ A Mészkő határában fekvő helységekről I. Orbán V. 158–59. – Jakó Zsigmond: *Az Aranyos mente múltjából*. = Művelődés 24/1971. 6. sz. 9.

⁸³⁵ A levél aláírásában id. Kozma Mihálynak nevezi magát. Fodor: *i.m.* 108. ifj. Kozma Mihályként emlegeti, akárcsak Benczédi Gergely (*Tordai unitárius papok*. = Keresztény Magvető 23/1888. 94), aki úgy tudja, hogy fia volt az Uzoni–Fosztó-féle unitárius egyháztörténetet folytató id. Kozma Mihály (1723–1798) nyárádszentlászlói, majd szentgericei lelkésznek. Vö. Orbán V. 164.

⁸³⁶ Vö. *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. I. Catalogue. Compiled by Elemér Lakó. Szeged 1997. Szerzőként: 1102, 1481-1-6, 1482-1-3, 1483. sz.; possessorként: 13/A-1-3, 13/B sz.

Aranyosszéket átszelő „Trajana Via”, amelynek nyomai többek között a „Bethlenné malmánál” az ő korában még látszottak. Akkoriban buzgólkodhatott a pogány templomok építésében Muretius Palatus, aki a bágyoni és várfalvi templomot, illetve az 1809-ben romban állott mészkői kápolnát emelte volna. Időrendi tévedéseinek szemléletes példája még az aranyosszéki székelyek 1285-ös harcának az összemosása az általa látott felirat szerint 1608/9-ben emlegetett Pákéi János és Dobolyi Mihály vitézkedésével.

Mindkét esetben tanúi lehetünk a helytörténeti legenda születésének. Az előbbi esetben az útmaradványban, feliratokban, domborműves ábrázolásokban konkretizálódó, valóban római emlékműből emel piederstált az olvasmányokból is táplálkozó helyi öntudat, amelyre ráállíthatja a hibás olvasatból származó név alapján körvonalazott templomépítő, buzgó pogány személyiségét, s az időrendi tájékozódás legelemibb követelményeit figyelmen kívül hagyva lelkesen tulajdonítja neki a környék középkori templomainak az építését. A másodikban ugyancsak olvasmányokból, illetve a szék levéltárában őrzött átíratok valamelyikéből fakadó történeti hagyomány munkál. Amazok közül Fridvalszy *Mineralogiája*⁸³⁷, esetleg Katona *Historia criticája*⁸³⁸ közvetíthette az információt, emezek elsődleges és kézenfekvőbb forrása IV. László király 1289 szept. 9-i oklevele volt. Általa erősítette meg az uralkodó atyjának, V. Istvánnak korábbi, 1264 és 1271 között kelt adományát a tordai várhoz tartozó, a tatárjárás során elpusztult, elnéptelenedett Maros és Aranyos közötti területre, a későbbi Aranyosszékre vonatkozóan. A megadományozott kézdi székelyeknek ez a csoportja, amely több mint egy évtizede élt már az Aranyos mentén, IV. László jóindulatát azzal érdemelte ki, hogy támogatta volt az uralkodót a lázadó kunok ellen vívott Hód-tó melletti csatában (1280/1282), az 1285-ös tatárjárás idején *Turuskou* vára alatt több mint ezer személyt kiszabadított volt a tatárok fogságából, szorult helyzetében pedig 80 lóval segítette őt.⁸³⁹ Az akkor még kézdi székelyek torockói hőstette a beszámoló szerzőjének tudálékos értelmezésében összekapcsolódik a bágyoni templom cinterméből – a középkori templom temetőjéből – az alapozás ásása közben előkerült, érthetően nagyszámú emberi csontmaradvánnyal, amelyet azután minden kritika nélkül azonosít a fentebb említett XVII. századi feliratról ismert nevű személyek által Torockó vára alatt 1285-ben „lemészárolt” tatárok maradványaival.

Kozma Mihály lelkes „vakmerő” kronológiai kalandozásai érzésünk szerint egy XVIII. századi átlagértelmiségi történeti műveltségének a szintjét jellemzik. Érdeklődése a templom bontásakor előkerült régiségek iránt, törekvése, hogy ezeket dokumentálja és szűkebb környezete múltjának megismerésére fordítsa, már új, a következő század történelemhez való viszonyulását előrevetítő jelenség.

---

⁸³⁷ Fridvalszy, Joannes: *Mineralogia Magni Principatus Transsilvaniae*. Claudiopoli 1767. 59–63.

⁸³⁸ Katona, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata*. VII. Budae 1782. 997–999, 1062–1064.

⁸³⁹ Vö. CDTr I. 304, 452, 478. sz.

Függelék

1809. december [?], Bágyon

**Id. Kozma Mihály bágioni lelkész levele Lázár István unitárius püspökhöz
Az Unitárius Püspökség Levéltára. Kolozsvár. B. XLII/26:1809.**

4 számozatlan oldal + 1 db A-val jelölt melléklet

Bágjon, Decembris 809

Főtisztelendő Püspök Úr, Kegyes Praelatus Uram!

Nem kétlem, szíves várakozásban volt mindedig Erdélyi Unitarius Statusunk tisztelendő püspökje és feje azon relatióm után, mellyet új templomunk építése minden környüállásaira nézve ezen írásomban teszek meg ex officio debitae subordinationis. Eddig is írhattam volna valami particularitást, de minthogy a napot lementén szoktam megdicsérni, ebben is, a vég alkalmas megérésében ezeket adom tudtára főtisztelendőségednek, elhiszem a tiszteletes rendes consistorium tagjaitól is el nem fog titkoltatni.

Mind Tordán, mind Várfalván laktamban valami publicumat az hallgatók által véghez akartam vitetni, dicsekedhetem azzal, hogy belé nem sültem; mert előbb a népnek praescribálván, jó gyámolokat szerzettem magam mellé és így a végét elértem. A király is jó generálisok által győzedelmes. Bágyonban jővén tiszteletes főconsistoriumunk gratiájából, legelsőbbben is arra törekedtem, hogy az hallgatókat, kik a praedecessor pap⁸⁴⁰ hideg magaviselete miatt minden alamisnálkodástól idegenekké tétettek volt, egy kevés alamisnálkodásra bírjam a collegiumok, mind a megromlott helységekre nézve. Ezt megnyervén egy esztendő alatt, látván, hogy a parochiális ház éppen alkalmatlan, ebben is másfél esztendő alatt annyéra praedikállottam, hogy az 1802-dik esztendőbe új parochiális ház építetett az bágioni ecclésiába, ekkor is jó oszlopim valának tiszteletes Czegezi Mihály⁸⁴¹ úr, az ecclésia curatora és tiszteletes Balogh Boldisár úr. Eddig Cicero pro sua domo, de várakozván egy keveset az két urakkal volt sokszori consultatióm szerént, arról kezdék gondolkodni, hogy a templomot építse újra az ecclésia, minthogy ruinába volt, de a nép sem fért benne, kivált communiókor. E végre 3 esztendő alatt ottan-ottan tanításaimat úgy kívántam megtenni, hogy ők serkentetnének ezen szent munkának elkezdésére, folytatására s el is végezésére. Ment is a serkengetés arra a foganatra, hogy 1807-dik esztendőben kezdenének gondolkodni a templom újra építéséről, aminthogy [2] azon esztendő tavaszán egy generalis ecclésia gyűlését parancsolván az írt curator úr (adjon az Isten minden ecclesiákban ilyen jó, buzgó, domesticus curatorokat, mint ez) meghatároztatik, hogy a régi, 1200 esztendős templom egészszen elromoljék s újra építtessék; ezen célra két emberek, Bodoki Szabó János és ifj. Balogh Márton atyánkfiai nagy summa pénzzel küldettek Gyergyóba a stakaturának való nagy fenyő 183 szál fákért; ez alatt mind a kőművesek, mind az ácsok conventionáltattak és felpénzt is vittének el, olly commissio alatt, hogy az fák megérkezvén foghassanak az munkához. De megjedzésre méltó, hogy mészünk, téglánk, kövünk jelen még nem volt és azért a mesteremberek esztendeig várakoztak utánnunk. Gyergyóból megjő a fa a Maros vizén le Veres-Martig, honnan az ecclésia haza hozta igen nagy munkával és fáradsággal. Már az szinte 900 forintba került fa rakásba áll. Már én azt hittem, hogy indultunk az új templom építésében, amint az én segéd jó patronus uraim is

---

⁸⁴⁰ Barla József (1798–1799).

⁸⁴¹ Tisztjét 1778 és 1810 között töltötte be.

hitték, de mikor reá tölt volna az idő, hogy egyéb materialéink is készen volnának és csak a mester embereket kellett[?] kihozni a régi szarvazatnak s kőfalaknak elhányásokra, azonban egyházfiak váltazása lévén és ezek között az egyik megijedvén az építéstől, egy contraverbunkat csinált ez ecclesiában, hogy vagy ne építsünk vagy, ha építünk, csak felét rontsuk el a templomnak, már pedig ezelőtt éppen ellenkező volt az ecclesiá megegyezése s úgy indult meg matériálék megszerzésében. Némely része az ecclesiának úgy is gondolkozott, hogy a templom a falu derekában építtessék; már pedig mind fa, kő, mész ide alatt volt a régi templom mellett, ezen szélyel ágazott vélekedések miatt megboszszankodván, mind tiszteletes curator úr, mind Balogh úr megh unatkoznak és a dologhoz nem kezdének egy kevéssé szólni. Már itt én is felkiálték magamban Esaiással: „Héjában munkálódtam, héjában vesztettem el az én erőmet e felfordult nemzetség között”⁸⁴² s azonban jutván eszemben elevenen azon hír, mintha fő tisztelendő [3] püspök úr, meghallván azt, hogy a bágyoniak új templomat akarnak építeni, azt mondotta volna egy kolosvári senator úr előtt, ki bágyoni hallgatónak mondotta meg, és úgy beszélte itten: „Azt hallom, hogy a bágyoni ecclesiánk új templomat szándékozik építeni; de nem fáj akkor az én fejem, mikor abban a templomban megyek.” Attól tartván, hogy ezen jövendölés bételjesedik, magamban szinte elájultam! Már mit cselekedjem, alig találhattam fel magamat! Mindazáltal az írt uraim mellett még jól állván, az fungens egyházfiak, Balogh János és Csép Miklós mellé rendeltetett segédgazdák, Balogh Mihály és Csép György őkegyelmek, kiknek idejekben a templom építése meghatározott, ezektől felélesztetvén, mentem tiszteletes curator úrhoz és kérdém, miben van az dolog? Azt felelé: „Már én most unalmas vagyok e dologban, mert ime egy-két ember micsoda confusióba hozta a mi planumunkat.” Én ugyancsak tudván az írt úrnak jó szívét, azon kértem, hogy az hütösöket gyűjtse a maga házához, holott jelen lehessek én is. Úgy is lett, a praesbyterek között megjelenvén, minden motivákat elővén, annyéra praedikállék nekik, hogy azon kéréssel bocsátának el magok közzül, hogy délután az egész ecclesiát azon mód szerént inducályam a templomba én is, valamint beszéltem a hütösök előtt, de bezeg a templomban ex Esd. VI. 11. egy kemény beszédet tartván, reá vevém közönségesen az egész ecclesiát, hogy építsünk nem fél, hanem egész új templomat ex fundamento, amint hogy még azon nap kirendelteték a szekér Kolosvárra mind a kőművesek, mind az ácsok kihozására, szarvazat és kőfal rontása végett a contractus szerént is. E szerént kijövének a mester emberek ez esztendőben 3^{tia} Februarii, 27^{dikén} valamint a szarvazat, úgy a kőfal egészszen a földig lerontatott az ecclesiabélieknek példás segítségek által. 28^{dik} a templom fundamentumát kezdék ásni, melyet ad 17^{mum} Aprilis dicsőségesen bé is végzének. 18^{dik} hujus az kőművesek kezdék a fundamentumát rakni és az után olly nagy serénységgel vitték mint az ácsok is a munkát, hogy már ma cserepezése is új templomunknak, mellynek szélessége külső világáru 6 német öl, hossza hasonlólag 15 német öl,⁸⁴³ maga végét el érte. Hálá légyen az Istennek! – még ugyancsak egy esztendő le fog folyni, míg a templomunk belső és külső ékessége megadattatik, erre is reá segél az a mennyei nagy gazda, ki vagyont parancsolt eddig is.⁸⁴⁴

A régi templom kőfalaiban ilyen ritkaságok találtattak:

1. Muretius Palatusnak képe köven. Erről az a hagyomány, hogy míg Trajanus a Trajana Viát csináltatná az Arannyason keresztül a Bethlenné malmánál, melynek jelei ma is láttatnak, ez szándékozott 3 templomot Aranyos Széken építtetni (elhiszem, buzgó pogány volt), tehát

---

⁸⁴² Esa, 49, 4.

⁸⁴³ 1 bécsi (német) öl = 1,896 m. Az új templom így 11,37 m × 28,44 m-es volt.

⁸⁴⁴ A zsindegyel fedett cinteremfal 1810-ben, az új orgona 1818-ban, a szószékkorona 1822-ben készült el. Vö. Fodor: *i.m.* 46.

Bágyonba építtette ezt a most megújítottat, Várfalván másodikat, Mészköre is szándékozott; de el nem érkezvén, csak egy kápolnát épített, mellynek rudérái ma is láttatnak.

2. Diana maga igen szép képével s czímerével más köven, ezt hírem nélkül a kőművesek az új falba bérakták, bánom.

3. Flora képe 3 rósaszálakból álló bokrétával, ezeken esztendő szám nem volt, hanem

4. Volt még köven ez írás: Pákéi János A. 1608. Dobolyi Mihály A. 1609.

5. Egy négy szegeletű nagy köven van árnyék óra, a templom felső szegeletin volt, ezen az óraszámok római betűkkel vadnak, kereken írás, de nem tudom olvasni.

6. Egy két arasznyi hosszúságú köven van írás, mellyet sub A. ide zárva küldök, ezt sok oláh papokkal akartam elolvasatni, de három szók felett a többit meg nem tudták érteni.

Kripta nem volt a régi templomban, de volt annyi embercsont, hogy szekereket lehetett volna megrakni, erről az a vélekedés, hogy mikor a kézdi 80 székelyek Aranyos székéből a comaniai tatárokat kihajtották, ők tették volna ez vérengzést, kik között lehetett Dobolji Mihály és Pákéi János is, a tatárok ellen jó mészárosok? Isten tudja, hogy volt, elég, hogy megvolt!

Az általam tettszésem szerint, (mint reám volt bízva) készített gombba, a templom végére tejendőben egy munkát készítettem pro aeterna memoria, amellyben elől 6 pontok alatt leírtam a bágyoni közönségnek a templomépítésben volt kimondhatatlan szorgalmatosságát, etc. 7mo Az aranyasi belső status. 8vo Az erdélyi unitarius collégiumok állapotja. 9mo Az egész erdélyországi papi status ratio, itt főtisztelendőséged íratik le; de itt nagy mancitásban vagyok, nem tudván az erdélyi ecclésiákat, nevezet szerint azoknak papjait, mestereit és az ecclésiákban az hallgatók számát, azt sem, mi az Statusunk cassájában az antiqua, s mennyi a nova fundationak summája, már penig ezek leírásából jönne a posteritásnál is a mostan fungens erdélyi unitarius papoknak dicsősége, ezeknek kinyilatkoztatásit bár hat hetek alatt ki[küldetni], instálom. 10mo Az Arannas széki külső jurisdictio. 11mo Az insurrectionak oka s módja. 12mo Az erdélyi minden dolgoknak felettébb nagy árra. 13^{tia} Vallásunk virágzása megírattak.

Ezen relatiomnak megtétele mellett továbbra is fővigyázásában ajánlott vagyok tisztelő lelki fija főtisztelendőségednek Idősb Kozma Mihály mp.